

8

Думка дослідника

Для перелому кінця 20-х – початку 30-х рр. було використано термін «сталінська революція», який добре передає його насильницький, руйнівний і утопічний характер. Однак ця революція здійснювалась з ініціативи держави, а не в результаті народних рухів, і не привела до зміни політичного керівництва. За думкою Сталіна, її завданням було закласти

економічний фундамент для побудови соціалізму... використовуючи державне планування з метою прискореного економічного розвитку країни...

Планування подавалось як героїчний акт підкорення невідконтрольних до тих пір економічних сил.

Фицпатрик Ш.* Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 10–11.

5. Як розуміють автори документів 6–8 нову роль держави на рубежі 1920–1930-х рр.? Які надії на неї покладають і чому?

6. Знайдіть конкретизацію положень Е. Гобсбаума в документах 6, 7, 8.

7. Яка з моделей, запропонованих ним: а) найбільш враховує інтереси людини; б) яку з цих моделей найскладніше зреалізувати; в) яка може бути найбільш ефективною з точки зору держави та суспільства?

§ 32. ФОРСОВАНА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ

9

Погляд дослідника

Військова істерія 1927 р. змінила атмосферу, і незабаром уряд вирішив ввести в країні «передмобілізаційний стан», який зберігався протягом усіх 1930-х рр. З цього часу радянські кордони були майже закриті для руху людей і товарів, і СРСР заявив про свій намір добитися «економічної самостійності». На ближчий час цей крок випадково мав позитивний результат, відгородивши Радянський Союз від «Великої депресії».

Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм... – С. 11–12.

10

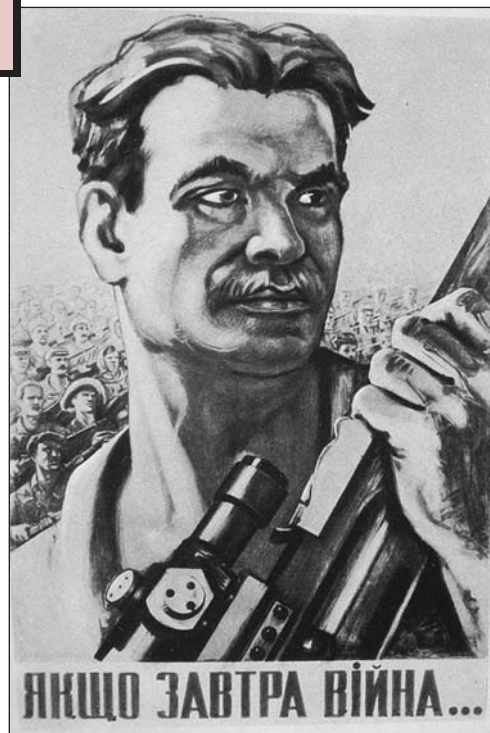
Погляд сучасника

Відомий радянський поет
Симонов К.М. про суспільні настрої

Думки про Червону Армію і про п'ятирічку зв'язувались в одне ціле з капіталістичним оточенням: якщо ми не побудуємо всього того, що вирішили, то будемо беззахисні, загинемо, не зможемо воювати, якщо на нас нападуть – це було безсумнівним.

Глазами человека моего поколения. Размышления о И.В. Сталине. – М., 1988. – С. 44–45.

11

Український радянський плакат 1930-х рр.

* Фицпатрик Ш. – сучасна американська дослідниця. У сфері її інтересів, зокрема, – історія повсякденного життя радянської Росії.

12

Демонстрація у противогазах. Харків

13

Погляд дослідника

Керівництво країни на чолі зі Сталіним дійсно відчуває страх перед війною. Як показують розсекречені недавно документи, роздумуючи над становищем економіки і Червоної армії, воно дійшло висновку про неможливість з боку СРСР вести сучасну війну. Звідси й, з одного боку, установка на використання всіх засобів її відтягування, з другого – внести корективи в індустріалізацію, що проводиться, наголошуючи насамперед на ті галузі, що забезпечують розвиток військової промисловості.

Голос народа: письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918–1932 гг. / Отв. ред. А.К. Соколов. – М., 1997. – С. 284.

1. Що розуміють автори джерел 9–13 під терміном «військова істерія» (військова тривога)?
2. Яку роль відіграв військовий чинник у форсуванні індустріалізації в СРСР?

14

Погляд сучасника

Радянський економіст Струмилін про економічні завдання

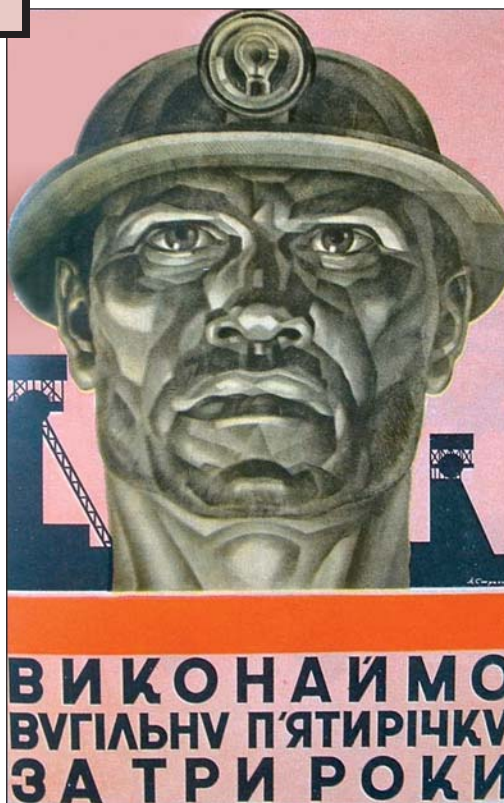
Ми самі ставимо ціль, старанно формулюємо модель шляху на свій розсуд... ми ставимо вольове завдання; значною мірою за цих обставин ми вільні від лецятів, зумовлених історичним розвитком; ми рвемо старі зв'язки і отримуємо значно більшу творчу свободу.

Цит. за: Карр Э. История Советской России. Кн. 10. – М., 1989. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 24.

Початок індустріалізації в СРСР

- 1921 – випущено перший український трактор
- 1922 – створено Комісію у справах електрифікації України
- 1925 – XIV з'їзд ВКП(б) проголосив курс на індустріалізацію
- 1926 – 86 % валової продукції промисловості вироблено у державному секторі
- 1927 – Україна перевищила рівень промислового виробництва до 1913 р.

15

Український радянський плакат 1930-х рр.

16

Офіційний документ

**З політичного звіту Центрального Комітету XVI з'їзду ВКП(б)
27 червня 1930 р.**

...Робота ЦК у галузі (господарського будівництва) виконувалася, переважно, по лінії виправлення й уточнення п'ятирічного плану з метою збільшення темпів і скорочення термінів. По чорній металургії: п'ятирічним планом передбачено довести виробництво чавуну в останній рік п'ятирічки до 10 мільйонів тонн, рішення ж ЦК визнає цю норму недостатньою і вважає, що виробництво чавуну на цей рік п'ятирічки має збільшитись до 17 мільйонів тонн. По тракторобудуванню: п'ятирічним планом передбачено довести виробництво тракторів в останній рік п'ятирічки до 55 тисяч штук; рішення ж ЦК визнає це завдання недостатнім і вважає, що виробництво тракторів в останній рік п'ятирічки має збільшитись до 170 тисяч штук. Те саме варто сказати й про автобудування, де замість виробництва 100 тисяч автомобілів (вантажних і легкових), передбачених п'ятирічним планом на останній рік п'ятирічки, було вирішено збільшити виробництво автомобілів до 200 тисяч штук.

Сталин И.В. Собр. соч. в 16 т. – Т. 12. – М., 1949. – С. 345–348.

17

Погляд дослідника

Індустріалізація в СРСР була проведена силами держави в рамках планової централізованої економіки. Приватний сектор періоду непу було при цьому зруйновано.

У виборі шляхів і методів індустріалізації зіграла роль ідеологія – більшовицьке неприйняття ринку і приватної власності. В зростанні приватного сектору більшовики бачили загрозу реставрації капіталізму.

Існували й інші обставини. Використання ринку і приватного капіталу... видавалось (і було) важкою кропіткою роботою. Сталінське Політбюро, однак, прагнуло провести індустріалізацію в найкоротші строки, очікуючи близької війни. Воно не хотіло панькатися з приватником... Значно простіше було б просто викинути цього конкурента з економіки, сконцентрувати ресурси в руках держави і спрямувати їх на розвиток важкої і військової промисловості...

Осокина Е. СССР в конце 1920-х – начале 1930-х годов: Хроника начавшегося голода. – История. – 1999. – № 20.

3. Як ви розумієте термін «індустріалізація»? (Згадайте матеріал попередніх курсів історії.) Спробуйте визначити поняття «форсована індустріалізація». Які причини та прояви цього явища?
4. Наскільки реальними були плани, вказані у джерелі 16? Чому дослідники називають такий підхід «сталінською революцією»?
5. Яка роль відводиться радянській державі у визначенні темпів і методів індустріалізації? Порівняйте з роллю урядів західних країн у подібних процесах (§ 31).

18

Погляд сучасника

**Посол США в СРСР у 1937–1938 рр.
Дж. Девіс про розвиток промисловості**

В радянській практиці планування найбільш вражає сміливість у прийнятті рішень і впевненість у їх здійсненні. П'ять років тому в районі Запоріжжя був голий степ, а сьогодні можна бачити величезні заводи і місто з населенням 125 тисяч осіб... Будинки і устаткування в більшості своїй найсучасніші. До їх проектування залучалися на конкурсній основі найкращі фірми, головним чином із США, але також з Німеччини, Франції, та Англії.

Є сумніви відносно здатності промисловості довгий час підтримувати потреби фронту у випадку великої європейської війни, однак, на мою думку, ця здатність може виявитися значно вищою, аніж очікується. В цілому нові промислові райони справляють величезне враження: росіянам вдалося за сім років зробити стільки ж, скільки Америці за сорок починаючи з 80-х років минулого сторіччя.

12 березня 1931 р.

Дж. Девіс. Миссія в Москві.
Заметки посла США. –

<http://svoboda.ovg/programs/hd/2002>.

19

Радянський плакат 1930-х рр.

6. Розгляньте плакат 19 та ознайомтеся із довідкою про перші п'ятирічки. Кого на радянському плакаті символізує фігура в циліндрі? Чому, за задумом автора, змінився вираз обличчя у персонажа? Чи змінили б ви зображення на плакаті з огляду на дані довідки? Чому саме?

20

Газетне повідомлення

Заклинаннями хочуть зліквідувати прорив

Дніпропетровськ, 2 серпня. (Наш кор.). Дніпропетровський паровозоремонтний завод не допоставив дорозі в червні 60, а в липні 23 паровози. Оголошений у липні штурмовий місячник не дав ніяких результатів. Зрив програми пояснюють відсутністю єдиноначальності, безвідповідальністю цехових трикутників.

Правда. – 4 августа 1931 г.

21

Газетне повідомлення

Зі статті «Радянське Ельдорадо» російськомовної емігрантської газети у Франції (1931 р.)

Монтер із Шпандау Цигель втратив місце і став безробітним. Йому порадили звернутися в торгпредство. Німцю запропонували їхати до Харкова, щоб працювати на тракторному заводі. Цигель за свого віку всякі заводи бачив, однак такого величезного ще не бачив. Майстерні були обладнані чудовою американською технікою, навіть пункт був упорядкований за американським зразком. Після нової музики і

Перші п'ятирічки

1927 – XV з'їзд ВКП(б) прийняв директиви щодо першого п'ятирічного плану

1928 – початок 1-ї п'ятирічки

1931 – пуск Харківського тракторного заводу

1932 – пуск Дніпровської ГЕС

1933 – Й. Сталін оголосив про виконання 1-ї п'ятирічки за 4 роки і 3 місяці (в дійсності основні показники плану не були виконані навіть за 5 років)

1935 – початок стаханівського руху

1937 – оголошено про виконання 2-ї п'ятирічки за 4 роки і 3 місяці (в дійсності процент виконання плану не перевищував 70–77)

нових промов Цигель приступив до роботи на цьому чудовому заводі... Біля американських станків, до яких у Німеччині робітника підпускали тільки після 4-річної технічної підготовки, стояли чоловіки та жінки, яких навербували якийсь місяць назад із сіл. Праця всіх цих безпорадних людей полягала в тому, що вони псували машини, а заодно і матеріал.

Последние новости. – Париж, 24 декабря 1931 г.

22

Газетне повідомлення

Американці про прориви в Донбасі

ВРНГ доручила групі американських інженерів написати доповідь про причини проривів на Донбасі, що загрожують п'ятирічному плану. Її автори головну причину недостатнього добування вугілля бачать у тому, що в Москві надають перевагу гігантським конструкціям, які вимагають величезних витрат, а не скромнішим за розмахом завданням, таким як – раціоналізація роботи на існуючих копальнях. Взагалі на Донбасі дуже дається взнаки погана організація праці. За умови нормальної експлуатації – не було б нестатку в робочій силі.

Последние новости. – Париж, 6 июня 1931 г.

7. Яке головне враження автора джерела 18?
8. Яку проблему висвітлюють джерела 20–22? Зверніть увагу на те, які саме газети її піднімають. Чи однаковий настрій цих публікацій?
9. Що розуміють під словом «прорив»? Як співвідноситься інформація із джерел 18 та 20–22?
10. Які труднощі у реалізації планів індустріалізації висвітлюють джерела?
11. Які способи подолання цих труднощів і проблем пропонуються? Наскільки, на вашу думку, вони реалістичні? А що б запропонували ви?

23

Погляд сучасника

І. Дзюба* про будівництво на Донеччині

Кінець 30-х років. Робітниче селище на Донеччині. Життя змінюється на очах: ще вчора добали кар'єри кайлами, лупили камінь молотами, вивозили вагонетками людською, а потім кінською силою, а вже з'являється невеличкий чеський екскаватор «Шкода», тут же на зміну йому – чи то німецький, чи то американський гігант (таким тоді він здавався) «Демаг», скрегіт якого чути було на весь навколишній степ; завтра по залізних коліях зачакують «Овечки» – перші вітчизняні паровози «ОВ», а післязавтра могутньо посуне гордий красень «Федя» – «Фелікс Дзержинський». Газети щодня повідомляють про нових стахановців, нові рекорди, робітничі мітинги.

Дзюба І. Пастка... – С. 5.

24

Газетне повідомлення

Бернард Шоу** про СРСР

Відень, 22 листопада. «Нейе фрейе пресе» розміщує статтю відомого німецького перекладача Бернарда Шоу, його близького товариша Зигфріда Требича, в якій останній передає враження про свою недавню зустріч з Бернардом Шоу.

За словами Требича, основною темою їхньої розмови був СРСР, причому Шоу виявив надто захоплене ставлення до Радянського Союзу.

Шоу вважає, що «СРСР проводить вдалий експеримент, який може стати прикладом». Требич до цього додає: «Ентузіазм письменника стане цілком зрозумілим, коли взяти до уваги, що він приїхав з країни безробіття до країни, де руками, які гарячково творять, будується новий світ, де серед пустелі і степу безпосередньо з-під землі виникають нові сили і нові міста».

Правда. – 29 ноября 1931 г.

12. Яке загальне враження від 1930-х років залишилося в І. Дзюби та Б. Шоу (джерела 23–24)? Що в цих враженнях суб'єктивне?

25

Мовою цифр

Відсотки валового промислового виробництва порівняно з 1929 р.

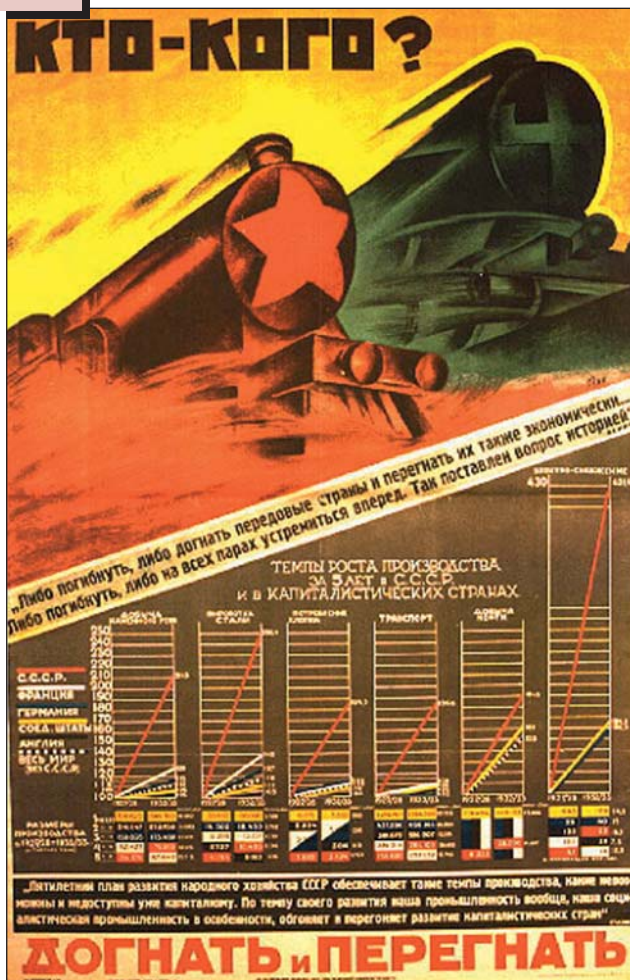
	1930	1932	1937
США	81	54	92
Німеччина	88	58	116
Великобританія	92	83	124
Франція	100	77	83
Італія	92	67	100
Японія	95	98	171
СРСР	131	183	424

Подано за: Георги Марков, Румяна Кушева, Бойко Маринков. История и цивилизация. – С. 43.

* Дзюба І. – видатний сучасний український публіцист, літературознавець, академік НАН України, учасник антирадянського суспільно-політичного руху в Україні у 1960-ті рр.

** Шоу Б. (1856–1960) – відомий англійський письменник, симпатизував Радянському Союзу, відвідував СРСР.

26

Радянський плакат. 1929 р.

28

Погляд дослідника

Незважаючи на те, що жодна з перших до-воєнних п'ятирічок не була виконана в повно-му обсязі, вона все ж вивела Україну на якісно новий рівень промислового розвитку, до-корінно змінивши структуру господарства: зросла частка промисловості у порівнянні з часткою сільського господарства у загальному обсязі валової продукції УСРР; у валовій про-дукції самої промисловості дедалі більше

27

Мовою цифр

<p>Електрика (млрд кВт)</p> <p>1,9 5,0 48,3</p>	<p>Газ (млрд м³)</p> <p>0,017 0,3 3,4</p>
<p>Нафта (млн т)</p> <p>9,1 11,6 31,1</p>	<p>Сталь (млн т)</p> <p>4,2 4,3 18,3</p>
<p>Вугілля (млн т)</p> <p>29,1 35,5 166,0</p>	<p>Трактори (тис. одиниць)</p> <p>1,3 31,6</p>
<p>Цемент (млн т)</p> <p>1,5 1,8 5,7</p>	<p>Молоко (млн т)</p> <p>24,8 29,3 26,5</p>
<p>Зерно (млн т)</p> <p>76 69 77</p>	<p>— 1913 рік — 1928 рік — 1940 рік</p>
<p>М'ясо (млн т)</p> <p>4,1 4,2 4,0</p>	

Темпи зростання промислового виробництва та сільськогосподарської продукції

домінувало виробництво засобів виробництва; дрібна промисловість (кустарно-ремісничі підприємства, окремі товаровиробники) витіснялася великою індустрією. Модернізація промислового потенціалу України дала змогу республіці посісти 2-ге місце в Європі (після Німеччини) за виплавою чавуну, 3-тє місце за виробництвом сталі (після Німеччини та Англії), 4-тє місце в світі за видобутком вугілля.

Довідник з історії України. – С. 270.

13. Проаналізуйте дані про рівень розвитку промислового виробництва у вказаних у джерелі 25 країнах. Які з них подолали економічну кризу на 1937 рік?

14. Хто мається на увазі в запитанні джерела 26 «Хто кого?» Яку б відповідь дала людина 1930-х на це запитання? Які пояснення вона могла б використати? Наскільки враховані інтереси людини при пошуку відповіді на запитання плаката 26.

15. Порівняйте темпи зростання промислового виробництва та сільськогосподарської продукції (джерело 27). Що привернуло вашу увагу? Які ви можете зробити висновки?

16. Назвіть позитивні наслідки індустріалізації як явища для України.

17. Зверніться до довідкової літератури, з'ясуйте джерела фінансування радянської індустріалізації. Спробуйте укласти логічно-структурну схему «Індустріалізація».

§ 33. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ

29

Офіційний документ

Гасла до XIV річниці Жовтня:

Боротьба за хліб – боротьба за соціалізм!
Міцніше вдар по куркулю, по рвачах, по дез-
організаторах хлібозаготівлі! Ні одного цент-
нера приватнику! За виконання плану хлібо-
заготівлі!

Правда. – 24 октября 1931 г.

30

Офіційний документ

Зі звернення ЦК ВКП(б)

«До всіх організацій ВКП(б) від 13 лютого 1928 р.

На січень 1928 р. ми мали найсерйознішу кризу в хлібозаготівлях. Що означає криза в хлібозаготівлях, у чому її сенс, які вірогідні результати?

Це означає, перш за все, кризу постачання робітничих районів... Це означає, по-друге, кризу постачання Червоної Армії... Це означає, по-третє, кризу постачання лляних та бавовняних районів. Це, означає, по-четверте, відсутність хлібних резервів у руках держави як для потреб усередині країни (на випадок неврожаю), так і для потреб експорту, необхідного для ввезення устаткування і сільськогосподарських машин.

Сталин И.В. Сочинения. –
Т. 11. – С. 10–11.

1. Чому питання про хліб набуло такої гостроти наприкінці 1920-х рр.?
2. Чим можна пояснити, що «боротьба за хліб – боротьба за соціалізм»?

Колективізація

1927–1928 – хлібозаготівельна криза в СРСР. «Надзвичайні заходи» у хлібозаготівлях

1929, листопад – пленум ЦК ВКП(б) проголосив курс на суцільну колективізацію

1929, грудень – Й. Сталін поставив завдання «ліквідації куркульства як класу»

1930, березень – стаття Сталіна «Запаморочення від успіхів» із засудженням «перегинів» у колективізації

1930, грудень – пленум ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про колективізацію». Початок другої фази колективізації і «розкуркулення»

1932, жовтень – початок роботи надзвичайної хлібозаготівельної комісії на чолі з В. Молотовим в Україні – організація штучного голоду

1933 – голодомор в Україні

1935 – вийшов «Примерный устав сельскохозяйственной артели» – це уніфікувало всі колгоспи

1937 – колгоспи в Україні об'єднували 96 % селянських господарств і майже 100 % посівних площ